

UOT 1.091

MIRZA FETHALİ AHUNDOV’UN DÜŞÜNCELERİNE TÜRKİYE’DEN BAKIŞ

Kerem Karabulut

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü Erzurum/TÜRKİYE
kerem@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3159-3289>

Özet. Mirza Fethali Ahundov Azerbaycan’ın yetiştirdiği en önemli düşünce adamı ve aydınlardan biridir. Çünkü o, sanatını ve şiirlerini hem Azerbaycan’ın hem de tüm İslâm coğrafyasının aydınlanması konusunda en etkin kullananlardan birisidir. Mirza Fethali Ahundov’un tüm çalışmalarında dini anlayışı eleştirmesi, onun din karşıtı birisi olduğunu göstermez. Ahundov, dini kullanarak ülkelerin kalkınmasının karşındadır. Bu açıdan onun görüşleri birçok aydının görüşü ile örtüşmektedir. Örneğin, Türkiye’den Mehmet Akif, Yaşar Nuri Öztürk, İran’dan Ali Şeriatî ve İtalya’dan Giordano Bruno’nun düşünceleri aynıdır. Yine Yunus Emre, Ömer Hayyam gibi şiir ve edebiyat dünyasının önemli isimlerin vurguları da aynı yöndedir. Bu çalışma ile Türkiye’deki literatüre göre, Mirza Fethali Ahundov’un düşünceleri tanıtılırken, aynı zamanda onun düşüncelerine benzer vurgular da gösterilmektedir.

Amaç: Mirza Fethali Ahundov’u genel hatları ile Türkiye’den bakış açısıyla tanıtmak.
Metadoloji: Mirza Fethali Ahundov’un düşünceleri ve onun düşüncelerinin önemini Türkiye’deki literatüre göre değerlendirmektir.

Bilimsel Yenilik: İnter disiplinler bir bakış açısıyla bir sanat, edebiyat ve şiir insanının düşüncelerinin değerlendirilmesini gerçekleştirmektedir. Böylece alanla ilgilenen bilim insanların farklı bir yorumu görmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahundov, Mirza Fethali Ahundov, Aydınlık savunucusu Ahundov, Azerbaycan ve Ahundov, Azerbaycan tiyatrosu, Türk düşünce insanı Ahundov.

Giriş

Mirza Fethali Ahundov’un düşüncelerinin Türkiye’den bakışla önemi

Mirza Fethali Ahundov, 1812’de Azerbaycan’ın Şeki şehrinde dünyaya gelmiş, 10 Mart 1878 yılında Tiflis’te ölmüştür. Ahundov’un doğumundan yaklaşık 10 yıl sonra (25 doğumu Ocak 1821–1823 veya 1838 kesin bilinmiyor-ölümü 1 Eylül 1924) Hacı Zeynelabidin Tağıyev’in doğması ve onunda Azerbaycan’da İslâm coğrafyasının “ilk kızlar mektebini” kurması, o dönemlerde Azerbaycan coğrafyasında önemli reformist düşünce ve uygulamaların geliştiğine işaret etmektedir.

Bilindiği gibi bilim ve medeniyetin gelişimi Yunan kültürüne ait olarak başlamış daha sonra İslâmiyetin ilk yıllarında burdan faydalanarak dünya bilim ve medeniyetine önemli katkıları olmuştur. Ancak daha sonra İslâm dinin yanlış algılatılıp uygulanması ise bilim ve medeniyette batı öne geçmiş ve henüz doğu veya özellikle İslâm toplumlarında bu yönde başarı sağlandığı söylenemez. Ahundov gibi aydınlar da bu geri kalmışlığın bağlantılarını eleştiren düşünce adamları olarak ortaya çıkmışlardır denilebilir.

Samet Vurgun, Muhammet Hüseyin Şehriyar, Nizami Gencevi, Fuzuli, Nesimi, Bahtiyar Vahapzade gibi Azerbaycan ve dünya edebiyatının önemli isimleri gibi Mirza Fethali Ahundov da sanat ve şiir yolu ile toplumunun sorunlarını dile getirerek aydınlatmaya çalışmıştır. Bir anlamda sanat ve şiiri kullanarak dönemin yanlış fikirlerini düzeltmeye ve toplumu eğitmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle, sanat ve şiir vasıtasıyla filozofluk yapmıştır denilebilir. Böylece günümüze kadar gelen ve gelecekte de önemini devam ettirecek olan bir “düşünce merkezi” oluşturmuştur. Kısacası, Mirza Fethali Ahundov sanat ve şiirleri ile Azerbaycan ve İslâm coğrafyasındaki düşünce fakirlerini zenginleştiren bir aydındır.

Türk-İslam dünyasının ilk tiyatro yazarı olarak bilinen Ahundov, tiyatroyu halkı eğitmenin ve aydınlanmanın en önemli vasıtası olarak görmektedir. Hem Doğulu hem de Batılı aydınlar için Ahundov ilklerin temsilcisi olmuştur.

“Doğulu aydınlar onunla yeni türleri, orijinal konu ve karakterleri görmüşler, Batılı aydınlar ise bir Doğulunun bakış açısıyla ve realist gözlemleri ile çok iyi bilmedikleri bir dünyayı tanıma fırsatı bulmuşlardır”.

Ahundov’un siyasi, felsefi ve toplumsal görüşleri sadece Azerbaycan’ı ve Azerbaycan Türklerini ilgilendiren görüşler değildir. Ahundov, realist ve maarifçi (aydınlanmacı) bir felsefe ile bütün Doğu’nun ilerlemesi ve Batı karşısında ileri doğru hareketin başlaması için fikirler ileri süren ve o döneme kadar kimsenin ele almaya cesaret edemediği konuları büyük bir öngörü ile değerlendiren ve gerektiğinde eleştirebilen ufuk sahibi bir aydındır. Bu durumun günümüz için de geçerli olduğunu görüyoruz ve bu anlamda Ahundov’un ne kadar ileri görüşlü olduğunu söyleyebiliriz.

Azerbaycan edebiyatının ilk realist şairi ve yazarı olan Mirza Fethali Ahundov, toplumun aksayan yönlerini, bütün gerçekleri ile ortaya koyarak, bireyleri eleştirmek yerine zümreleri, topluma zarar veren grupları, ülkeyi yanlış yöneten idarecileri eleştirerek iyi toplum iyi insan idealine ulaşmayı amaçlamıştır.

Ahundov, hem düşünceleri hem de eserleri bakımından sadece Azerbaycan için değil, bütün Doğu için önemli bir fikir adamıdır. Bunlar dikkate alındığında onun Doğu’nun gelişmesi için çalışan önemli bir ideolog olduğu söylenebilir.

Toplumunu ön plana çıkaran bir düşünce yapısına sahip olan Ahundov, eserlerinde bireysel problemlere değil, toplumsal konulara yönelmiş ve genel konuları dikkatlere sunmuştur.

Ahundov komedilerinde yaşadığı dönemin en büyük problemleri olan zulme, gericiliğe, zorba sistemlere ve yönetimlere, dinî baskılara ve cahilliğe karşı âdeta savaş açmış ve o zamana kadar süregelen düzeni ve bu düzenin adamlarını komik duruma düşürmüştür.

Ahundov’un eserlerinde vurguladığı ve eleştirdiği konular **Yunus Emre**’nin şu dördlüğü ile de özetlenebilir.

Emeksiz zengin olanın,
Kitapsız bilgin olanın,
Sermayesi din olanın,
Rehberi şeytan olmuştur.

Doğuda bulunan bu yöndeki tüm uygulamaları şiirlerinde ve komedilerinde dile getirmiş ve zamanın zalimlerini bir anlamda deşifre etmiştir. Aslında günümüzde durum hiç farklı değildir.

Ahundov’un düşüncelerinin **Ömer Hayyam** ile uyduğu da görülmektedir. Örneğin;

Adil davranmadıktan sonra,
Hacı hoca olmuşsun kaç para,
Hırka, tesbih, post, seccade güzel ama,
Tanrı kanar mı bunlara.

Türkiye’nin istiklal marşının yazarı Mehmet Akif Ersoy’un şu mısraları da Ahundov’un düşünceleri ile aynıdır.

“müslümanlık nerde, bizden geçmiş insanlık bile...
âlem aldatmaksı maksat, aldanan yok, nâfile!
kaç hakikî müslüman gördümse: hep makberdedir;
müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerde!”

Demek ki Ahundov gibi tüm düşünce insanları Müslümanlık adı altında Müslümanlığa ters yönetim veya uygulamaları yeri geldikçe eleştirip bu yanlıştan dönülmesine işaret edebilmiştir.

Erzurum’da Müftülük yapan Solakzâde Sâdık Efendi (doğum:1884- Ölüm:1960) de hitap ettiği cemaate şöyle demektedir; “Ey cemaat hacı hoca olmayın, Müslüman olun Müslüman”.

Görüldüğü gibi, İslâm coğrafyasında dinin yanlış algılandığı veya kullanıldığını gören ve bunu dile getiren aydınlar bulunmaktadır. Ancak bu ferdi düzeyde olmaz. Kurumsal bir yapıya ihtiyaç vardır ki, Türkiye’de bunu başaran Mustafa kemal Atatürk’tür. Yani çözüm; “din işi ile devlet işini ayırmak ve dinin kişiye özel bir alan olduğunu kavratmakta yatmaktadır.

Yine Ahundov’un düşünceleri İtalyan Giordano Bruno’nun, *“Tanrı, iradesini hâkim kılmak için yeryüzündeki iyi insanları kullanır; yeryüzündeki kötü insanlar ise kendi iradelerini hâkim kılmak için Tanrı’yi kullanırlar”* düşüncesiyle örtüşmektedir. Soylu bir ailenin çocuğu olarak 1548 yılında İtalya’nın Nola kasabasında dünyaya gelmiş, 1600 yılının Şubat ayında, Roma’da Campo de’ Fiori meydanında görüşlerinin dine ve inanca ters ve sapkın düşünceler olduğu gerekçesi ile diri diri yakılmıştır.

Kendisinden yaklaşık 150 yıl önce Bruno tarafından Ahundov’a benzer görüşler dile getirilmesi batının modernleşme konusunda önde olduğunu da göstermektedir.

Mirza Fethali Ahundov bilindiği gibi önce din eğitimi almış, ancak daha sonra din adına yapılan yanlışları görerek dinden uzaklaşmıştır. Belki de dinin yanlış değil, din adına yapılanların yanlış olduğunu vurgulayıp, doğru dinin uygulanması için uğraşsaydı daha etkili olabilir miydi? Bu da düşünülmesi ya da sorulması gereken bir sorudur.

Bu konudabir iktisatçı olarak benim kişisel düşüncem şöyledir; İslâm coğrafyasının kalkınamamasının temel nedeni “algılanan din kökten yanlıştır”. Bu düşüncemde din yanlış değil, ama algılanan ve uygulanan din yanlıştır diyorum. Bunu birçok dene ile desteklemek mümkündür.

Ahundov’un görüşlerinin Ali Şeriatî’nin görüşleri ilede paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Şeriatî; “İslâm demek şeyh ve dervişlerin yönetimi demek değildir. Şeyh ve derviş kisveleri, İslâmi olmaktan çok uzaktır. İslâm yönetimi ortada dini bir sınıf olduğu sürece gerçekleşemeyecektir” (Şeriatî;1992: 13). Yine Şeriatî; “Allah adildir demek ; adaletin ilahi bir özellik olduğunu ifade eder. Dolayısıyla ancak adil bir sistem tevhide ve dini bir sistem olabilir. Hülusa adalet; varlığın, tabiatın, toplumun ve insan ilişkilerinin temelidir” (Şeriatî; 2015: 116).

Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden olan Mirze Elekber Sabir de tıpkı Ahundov gibi dinin yanlış kullanılarak toplumun açılmaktan uzaklaştırılması yoluyla geri bırakılmasını şu mısralarında açıkça vurgulamaktadır.

Laylay bala laylay

Yat gal dala laylay

Türkiye’nin önemli ilahiyatçılarından biri olan Yaşar Nuri Öztürk ise İslâm coğrafyasındaki yanlışlıkları vurgulamak üzere “Allah İle Aldatanlar” adıyla kitap yazarak eleştirmiştir.

İşte Ahundov gibi sanat ve şiir erbabı aydınlar, toplumlardaki bu tür “düşünce fakirliğini” “düşünce özgürlüğü”ne dönüştüren, bunu büyüten ve yayan insanlardır. Bu yolla insanlık barışına da katkı yaparlar. Onlar, düşünce fakirliğini; düşünce özgürlüğüne, kahramanlığa, vicdanlı olmaya, paylaşmaya, güzelleştirmeye ve dünyaya yaymaya çalışan “**insanlığın elmasları ve zerleri**”dir denilebilir.

İslâm coğrafyasının geri kalmasına sebep olan temel şey, “İslâm dininin tamamen yanlış algılanması veya bilinçli yanlış uygulanmasıdır”. Örnek olarak Emevilerin uygulamaları verilebilir. Komşusu açken tok yatan bizden değildir, ilim Çin’de olsa bile gidin öğrenin, bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmek gibidir vb dinin çok önemli felsefesinin hiçbir İslâm ülkesinde uygulanmadığı görülmektedir. Uygulanan ise “cenneti satma, birilerini cennete gönderme” anlayışı üzerine kurulmuştur. Oysa “dürüst ve çalışkan insan olma” felsefesi üzerine kurulmalıdır. Çünkü cennet-cehennem konuları dinin kişisel ibadet yönü, çalışkan ve dürüst olma ise toplumsal fayda yönüdür. Tüm devletlerde, dinlerde veya toplumlarda toplumsal fayda kişisel faydanın önündedir. İktisat bilimine göre de hükümetler kaynakları kullanırken kişisel faydayı değil, toplumsal faydayı dikkate almalıdırlar. Bu açıdan Ahundov’n anlayışı iktisat biliminin felsefesine de uygundur. Çünkü onun eserlerinde topyekun toplumsal aydınlanma ve kalkınma felsefesi hakimdir.

Bu nedenle, Ahundov inançsızlığı değil, inancın doğru olduğunu ancak uygulayanların yanlış yaptığını vurgulasaydı daha iyi olurdu. Görüşlerini bir toplumun inanç sisteminin topluca kötülenmesi üzerine kurduğu için belki de son zamanlarında yalnızlık ve mutsuzluk içinde ölmüş ve cenazesini 1878’de üç Rus Kazağı’ndan başka kaldıran olmamıştır (Üstüner; 2008:5).

Mirza Fethali Ahundov’un geleceği düşünen ve ileri görüşlü bir aydın olduğunu gösteren önemli bir çabası da Osmanlı’nın ve Azerbaycan’ın Latin Alfabesine geçmesi mücadelesi olmuştur. Ancak onun bu çabası her iki devlet nezdinde de kabul görmemiştir. Bu düşünce Ancak Mirza Fethali Ahundov’un 1878’de ölümünden 50 yıl sonra 1928’de Mustafa Kemal Atatürk tarafından hayata

geçirilmişdir. Azərbaycan'da ise 1920'li yıllarda Latin alfabesine geçiş çabaları olmuş ve bu çabalar Türkiye'nin latin alfabesine geçişinde de etkili olmuştur. Ancak daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetiminin (SSCB) etkisiyle Kiril Alfabesi kullanılmıştır. 1991'de SSCB dağılıncı tekrar Latin Alfabesi kabul görmesine rağmen, zorunlu resmi uygulama Haydar Aliyev döneminde 2001 yılından itibaren olmuştur.

Sonuç/Conclusion

Sanat, şiir ve edebiyat yoluyla toplumun gelişmesinin sağlanmaya çalışılması dünyanın birçok coğrafyasında görülmektedir. Bunların en iyi örneklerinden birisi de hem Azerbaycan'ın hem de İslâm coğrafyasının gelişmesi konusunda çaba gösteren Mirza Fethali Ahundov'un çabalarıdır. Mirza Fethali Ahundov sanatı ve şiirleri vasıtasıyla Azerbaycan ve İslâm coğrafyasının özgürleşmesi ve kalkınmasının gerçekleştirilmesi yolunda büyük çaba harcamıştır. Dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal şartları önün düşüncelerinin hem kabul görmesinde hem de reddedilmesinde etkilidir. Ancak “sanatçı cesur olmalıdır” mantığıyla Mirza Fethali Ahundov bir anlamda dönemin engelleyici düşüncelerini aşmaya çalışmıştır. Bu yollarda kullanabileceği en etkili yöntem ise kendi sanat anlayışı ve şiirleri olmuştur. Mirza Fethali Ahundov gibi düşünce adamları tüm toplumlara gereklidir ve onun düşüncelerinin önemsenmesi yeni bakışlar ortaya çıkararak toplumun ilerlemesine katkı yapmaktadır. Ahundov'un düşünceleri, bölgenin veya ait olduğu toplumun geleneksel bakışına zaman zaman çok aykırı düşünceler vurgulansa da düşündürücü olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Sahip olduğu düşünce dünyası ile döneminde çok ilgi görmese de değeri zamanla anlaşılmış ve bugün itibarıyla Azerbaycan, Türkiye ve diğer birçok ülkede onun düşünceleri önemli kabul görmektedir. Bu yönüyle Ahundov, sanat ve şiirleriyle tarihe mal olmuş en önemli aydınlarından biridir. Mirza Fethali Ahundov gibi düşünce insanların tüm yönleri ile doğru tanıtılması Azerbaycan için önemli olduğu kadar, Tüm Türk Dünyası ve dünya toplumları için de önemlidir. Bunun için yapılacak en önemli uygulamalardan birisi, bu tür sanatçıların eserlerinin günümüzün teknolojik imkanları vasıtasıyla yeniden ele alınıp dünya insanlarına tanıtılması olacaktır.

Mirza Fethali Ahundov'un Osmanlı İmparatorluğu ve Azerbaycan açısından en dikkat çeken çabası ise her iki devletin latin alfabesine geçmeleri yönündeki çabalarıdır. Bu çaba onun ne kadar ileri görüşlü bir düşünce adamı olduğunun göstergesidir. Ancak o dönemlerde ne Azerbaycan'da ne de Osmanlı İmparatorluğu'nda bu düşünce kabul görüp hayata geçirilmemiştir. Türkiye'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk Ahundov'un 1863'lerdeki bu düşüncesini yaklaşık 55 yıl sonra 1928'de hayata geçirmiştir. Azerbaycan'da ise yine aynı dönemlerde gündeme gelmesine rağmen, resmi olarak 2001'de büyük lider Haydar Aliyev döneminde olmuştur. Bu uygulamalar Atatürk ile Aliyev'in ortak birçok yönünden birisi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, “özgürlüğün olmadığı yerde üretim olmaz” ve “evrensel olmayan insan milli fayda sağlayamaz” sözlerinin manaları, Ahundov'un sanatıyla topluma vermeye çalıştığı anlayıştır denilebilir.

KAYNAKÇA

Adigüzel, Sedat (2008), Mirza Fethali Ahundov'un Doğunun Aydınlanması ve İlerlemesi Yolundaki Düşünceleri / Sedat Adigüzel. -- Ankara, 2008. 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri = International Congress of Asian and North African Studies: Problems and Solutions of the Science of Literature, I. cilt, 21-36. Sayfa. http://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/ADIG%C3%9CZEL-SedatM%C4%B0RZA-FETHAL-%C4%B0AHUNDOV%E2%80%99UN-DO%C4%9EUNUN_AYDINLAMASI-VE-%C4%B0LER-LEMES%C4%B0-YOLUNDAK%C4%B0_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCELER%C4%B0.pdf (Giriş:24.09.2022)

Şeriati, Ali (1992), Kapitalizm Uyanıyor mu? , Çeviren: Ç. Fikret Yalöinkaya, Dünya Yayıncılık, İstanbul.

Üstüner, İlyas (2008), M. Y. Lermontov'un Türkçe Hocası; Mirza Fethali Ahundov, https://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ilyas_ustuner_mirza_fethali_ahundov.pdf (Giriş:30.09.2022)

Şeriati, Ali (2015), Dine Karşı Din Anne Baba Biz Suçluyuz, Fecr Yayınları, Ankara.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Giordano_Bruno (Giriş:24.09.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mirza_Fetali_Ahundov (Giriş:24.09.2022).

VIEW OF MIRZA FETHALI AKHUNDOV'S THOUGHTS FROM TURKEY Kerem Karabulut

Abstract. Mirza Fethali Akhundov is one of the most important thinkers and intellectuals of Azerbaijan. Because he is one of those who use his art and poems most effectively for the enlightenment of both Azerbaijan and the entire Islamic geography. The fact that Mirza Fethali Akhundov criticizes religious understanding in all his works does not mean that he is an anti-religious person. Akhundov is against the development of countries using religion. In this respect, his views coincide with the views of many intellectuals. For example, Mehmet Akif, Yaşar Nuri Öztürk from Turkey, Ali Shariati from Iran and Giordano Bruno from Italy share the same views. Again, the emphasis of important names in the world of poetry and literature such as Yunus Emre and Ömer Hayyam is in the same direction. With this study, while introducing Mirza Fethali Akhundov's thoughts according to the literature in Turkey, similar emphases to his thoughts are also shown.

Purpose: To introduce Mirza Fethali Akhundov in general terms from Turkey's point of view.

Metadology: To evaluate the thoughts of Mirza Fethali Akhundov and the importance of his thoughts according to the literature in Turkey.

Scientific novelty: An art, literature and poetry is to realize the evaluation of human thoughts from an interdisciplinary perspective. Thus, it is tried to ensure that scientists who are interested in the field see a different interpretation.

Keywords: Akhundov, Mirza Fethali Akhundov, Enlightenment advocate Akhundov, Azerbaijan and Akhundov, Azerbaijani theater player, Turkish intellectual Akhundov.